

УДК 75.03 (045) “18/19”

Цитування:

Бардік М. А. «Священні зображення» в інтер'єрі Великої церкви Києво-Печерської лаври: фактична система сакральних розписів 1897–1901 рр. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 3. С. 110–116.

Бардік Марина Афанасіївна,
кандидат мистецтвознавства,
провідна наукова співробітниця
науково-дослідного відділу історії та археології
Національного заповідника
«Києво-Печерська лавра»
<https://orcid.org/0000-0003-3092-8929>
mb30@i.ua

Bardik M. (2023). “Sacred Images” in the Interior of the Kyiv-Pechersk Lavra’s Great Church: the Factual System of Sacral Murals, 1897 – 1901. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 3, 110–116 [in Ukrainian].

«СВЯЩЕННІ ЗОБРАЖЕННЯ» В ІНТЕР'ЄРІ ВЕЛИКОЇ ЦЕРКВИ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ: ФАКТИЧНА СИСТЕМА САКРАЛЬНИХ РОЗПИСІВ 1897–1901 РР.

Мета статті – ввести в науковий обіг документи, які представляють фактичну систему сакральних композицій інтер'єра Успенського собору (Великої церкви) Києво-Печерської лаври 1897–1901 рр. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-культурного і мистецтвознавчого аналізу. **Наукова новизна роботи.** Введено в науковий обіг альбом креслень художника Андрія Лакова: «Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Лаков А. А. Альбом планів і детальних креслень внутрішності Великої церкви Києво-Печерської Лаври, з показанням місць розташування священних зображень. Папір, мішана техніка. 1905. 19 аркушів». На основі цього документу на прикладах виконано три дослідницькі завдання. Перше, зроблена реконструкція системи сакральних розписів компартимента храму. Друге, виявлено різницю проекту і реального стінопису. Третє, уточнено і визначено локацію низки композицій. Розкрито важливе теоретичне і практичне значення альбому як презентації фактичної системи сакральних композицій інтер'єра Великої церкви (Успенського собору) Києво-Печерської лаври 1897 – 1901 рр. **Висновки.** Фактичну систему сакрального монументального живопису Великої церкви (Успенського собору) Києво-Печерської лаври кінця ХІХ – початку ХХ ст. представляє альбом креслень, складений художником Андрієм Лаковим (1905). Альбом дозволяє визначити локацію усіх композицій на архітектурних поверхнях. Він є свідченням, що художники частково змінили проект в аспекті місцезнаходження деяких композицій. Цей альбом надає можливість достовірної історичної реконструкції живописної декорації собору.

Ключові слова: духовна культура, православ'я, сакральний монументальний живопис, український живопис, Києво-Печерська лавра, Велика церква, Успенський собор, Андрій Лаков

Bardik Maryna, Candidate (PhD) in Art Studies, Leading Researcher, Scientific-Research Department of the History and Archaeology, National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra”

“Sacred Images” in the Interior of the Kyiv-Pechersk Lavra’s Great Church: the Factual System of Sacral Murals, 1897 – 1901

The purpose of the article is to introduce into scientific circulation documents presenting the factual system of sacred compositions 1897 – 1901 in the interior of the Kyiv-Pechersk Lavra’s Dormition Cathedral (Great Church). **The research methodology** is synthesis of historical and cultural analysis, as well as art study analysis. **Scientific novelty.** The author has introduced the album of drawings by the artist Andrii Lakov into scientific circulation: “V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Lakov A. A. The album of plans and detailed drawings the inside of the Kyiv-Pechersk Lavra’s Great Church showing the locations of sacred images. 1905. Paper, mixed technique. 19 sheets”. Based on this document, the author has performed three research tasks using examples. First, she reconstructed the system of sacral murals of the Church’s compartment. Second, she revealed the difference between the project and the actual mural. Third, she improved and determined the location of a number of compositions. The author has revealed the important theoretical and practical significance of the album as a presentation of the factual system of sacred compositions of 1897 – 1901 in the interior of the Kyiv-Pechersk Lavra’s Great Church (Dormition Cathedral). **Conclusions.** The album of drawings by the artist Andrii Lakov (1905) presents the factual system of sacral mural painting of the Kyiv-Pechersk Lavra’s Great Church (Dormition Cathedral) of the late 19th – early 20th century. The album permits the determination of the compositions’ location on architectural surface. It is the evidence that artists partially changed the project in terms of the location of some compositions. This album provides an opportunity for the authentic historical reconstruction of the Cathedral’s painting decoration.

Keywords: sacral culture, Orthodoxy, sacral mural painting, Ukrainian painting, Kyiv-Pechersk Lavra, Great Church, Dormition Cathedral, Andrii Lakov.

Постановка проблеми. Знання про живопис храму, який існував у певний історичний період, має теоретичну і практичну цінність. Наприклад, фіксація живописного оздоблення Великої церкви Києво-Печерської лаври, зроблена академіком Ф. Г. Солнцевим (1843), і перелік зображень, які її прикрашали з кінця 1720-х рр., стали відправною точкою для створення сучасного комплексу стінопису та іконостасів у відродженому Успенському соборі (освяченому в 2000 р.). У процесі історичного розвитку між цими розписами, овіяними духом українського бароко, існував академічний монументальний живопис. Його професійно виконав колектив художників під керівництвом В. П. Верещагіна і В. Д. Фартусова за затвердженим проектом (автори: київський митрополит Іоаннікій (Руднев), художники В. П. Верещагін і С. М. Лазарев-Станицев) та підготовчими ескізами. Основний масив композицій написали в 1897 – 1900 рр., а закінчували живописні роботи в 1901 р. Ці розписи існували до підризу Великої церкви в 1941 р., окремі композиції та їхні фрагменти зберігались на руїнах храму ще кілька десятків років, деякі з них завдяки зусиллям реставраторів увійшли в сучасний живопис собору. Скласти уявлення про комплекс академічних композицій, створений у Великій церкві Лаври, є актуальним науковим завданням.

Аналіз досліджень. Серед публікацій, де висвітлювалися події, пов'язані з живописом Великої церкви кінця XIX ст., слід звернути увагу на ті, де був представлений саме комплекс живописних композицій інтер'єра, а не його окремі зображення. Пальма першості у цьому питанні належить А. І. Савенку, який у рік освячення церкви (1901) склав перелік композицій в інтер'єрі [1, 16–19]. Це був перелік сюжетних композицій в основному об'ємі церкви. Указавши на деякі їхні художні особливості, А. І. Савенко зауважив, що назвав тільки найголовніші зображення, окрім яких по всьому храму розміщено безліч окремих ликів святих на повний зріст і в медальйонах [1, 19].

У цьому переліку локація зображення не завжди чітко деталізована в сенсі архітектурних поверхонь. Наприклад, списком наведено композиції, написані у жертovníку, або ж не вказано конкретне розташування сцен «Дванадцятих свят» [1, 17]. Така скрупульозність автору була не потрібна: вона виходила за формат підготовленого ним видання, призначеного для широкого кола

читачів, та і розписи тоді ще можна було побачити на власні очі.

З часом перелік зображень, складений А. І. Савенком, перейшов у публікації сучасних науковців, зокрема, О. В. Сіткарьової. Вона неодноразово наводила цей перелік, а в одній із статей, описуючи «іконографічну схему, втілену в соборі», доповнила його переліком великої кількості зображень святих в арках і на трьох стінах верхнього ярусу [2, 198–204]. У цьому доповненні автор посилалася на складені В. П. Верещагіним схеми розписів, надавши для прикладу фотографії схем і указавши в підписі до них: «В. П. Верещагін. Проект розписів в Успенському соборі Києво-Печерської лаври...» [2, 201]. Тобто вона поєднала перелік фактичних (за книгою А. І. Савенка) і проектних (за схемами В. П. Верещагіна) зображень.

І ця стаття, й інші праці О. В. Сіткарьової, як і праці інших дослідників, де висвітлювалися питання живописних робіт та біографії В. П. Верещагіна, ілюструвалися фотографіями живописних композицій в Успенському соборі. У фондовій колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» (далі – НЗКПЛ) зберігаються фотографії, фототипії, скляні негативи фотознімків композицій і підготовчих ескізів, зроблених на межі XIX – XX ст. Їхню систематизацію виконали науковці А. С. Яненко, Н. М. Батенко та І. М. Олексюк [3]. Систематизація включала, зокрема, інформацію про розташування зображень у храмі; воно ж, як зазначалося в статті, було подано за публікаціями О. В. Сіткарьової [3, 149]. За результатом своєї роботи дослідниці навели список музейних предметів – візуальних джерел живописних зображень, чие розташування не було встановлено і потребувало уточнення [3, 155–156]. Відкрите питання місцезнаходження низки композицій було природним тому, що О. В. Сіткарьова наводила загальний список написаних і проектних зображень, а проект і кінцевий результат, зазвичай, різняться.

Таким чином, була відсутня вичерпна інформація про реальну завершену систему композицій із зображенням «святих образів», написаних у Великій церкві наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.

Мета статті – ввести в науковий обіг документи, які представляють фактичну систему сакральних композицій інтер'єра Успенського собору (Великої церкви) Києво-Печерської лаври 1897–1901 рр.

Виклад основного матеріалу. Фіксація кількох сотень зображень у взаємозв'язку з архітектурною композицією інтер'єру Великої церкви була під силу художнику, який міг накреслити архітектурні площини в певному масштабі, необхідних проєкціях і означити на них живописні композиції. Саме означити, оскільки зафіксувати зображення на той час уже було можливо на фотознімках. Цим завданням полегшувалось порівняно з «до фотографічним часом», коли художнику доводилося схематично малювати настінні композиції. Питання визначення предмету зображень вирішувалось легко: композиції мали написи. За цими написами атрибууються і зображення на фотознімках. Зручною формою для презентації багатогранного комплексу сакральних розписів (композицій без їхнього орнаментального супроводження) мали би бути креслення з указаними назвами живописних зображень.

У Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського ми виявили альбом креслень, у якому були зафіксовані назви сакральних композицій, написаних в інтер'єрі Великої церкви Лаври. Авторство і рік створення альбому визначається завдяки авторському підпису: його в 1905 р. склав художник Андрій Афанасійович Лаков, відомий шанувальникам Києво-Печерської лаври своїм орнаментальним розписом церкви Преподобних Антонія і Феодосія Печерських з Трапезною палатою (Трапезної церкви). Цей альбом ми вводимо в науковий обіг [4].

Альбом складається з 19 аркушів цупкого паперу, складених у картонну папку. На двох з них накреслені плани: верхнього ярусу з Андріївським і Преображенським приділами (верхні приділи преподобних Антонія і Феодосія Печерських наприкінці XIX ст. були ліквідовані) і нижнього ярусу без бічних приділів (у них залишили існуючі розписи). На обох аркушах є автограф А. Лакова: «Склав живописець орнаменту Андрій Афанасійович Лаков лютого 16 дня 1905 року» (рис. 1, 2). Плани обох ярусів А. Лаков розділив на компартименти і пронумерував їх, а також увів літерні позначки. Інші сімнадцять аркушів є кресленням розрізів цих компартиментів, кожен з них названий і повторює номер згідно нумерації на плані. Усі аркуші підписані А. Лаковим, тобто він відповідав за відповідність кожного креслення своєму оригіналу в храмі. На архітектурних поверхнях художник відобразив зовнішні контури композицій (фігурні, круглі медальйони, у

виділі арок тощо) і в межах контурів написав назви композицій. Альбом представляє реальну систему сакральних зображень інтер'єру Великої Печерської церкви – розписів, створених за ескізами та під керівництвом В. П. Верещагіна.

Складений А. Лаковим альбом надає широкі можливості для уявлення цілісної декорації Великої церкви. До прикладу, за аркушами, де зображені компартименти № 6, 9 і № 25, 26, 27, можна зробити реконструкцію системи сакральних розписів жертовника. Вище карниза (компартимент № 6): апсида – «Воскресіння Христове»; склепіння: північний схил – «Умивання ніг на Тасмній вечері», південний схил – «Покладання Ісуса Христа у гроб», шелига – напис «ο Θεός» («Бог» грецькою); західна арка – святі Козьма і Даміан Безсеребренники (в круглих медальйонах), святі мученики Іоанн воїн і Євгеній (на повний зріст). Нижче карниза (компартимент № 26; рис. 3): на східній стіні: ліворуч вікна – «Моління про чашу», праворуч вікна – «Розп'яття Господа»,

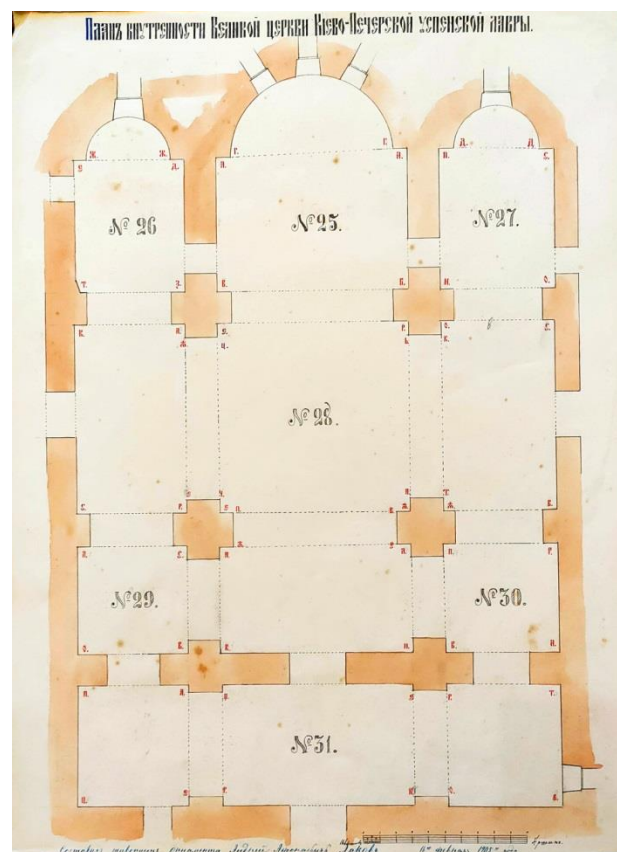

Рис. 1. А. А. Лаков. План нижнього ярусу Великої церкви Києво-Печерської лаври. 1905. Папір, мішана техніка

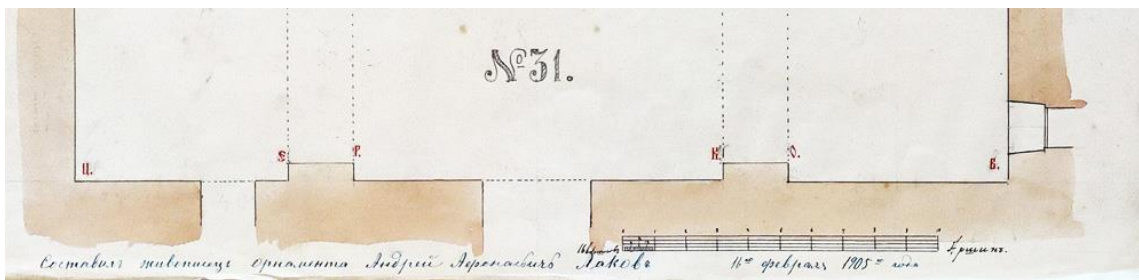

Рис. 2. Автограф А. А. Лакова. План нижнього ярусу Великої церкви Києво-Печерської лаври. Фрагмент. 1905. Папір, мішана техніка

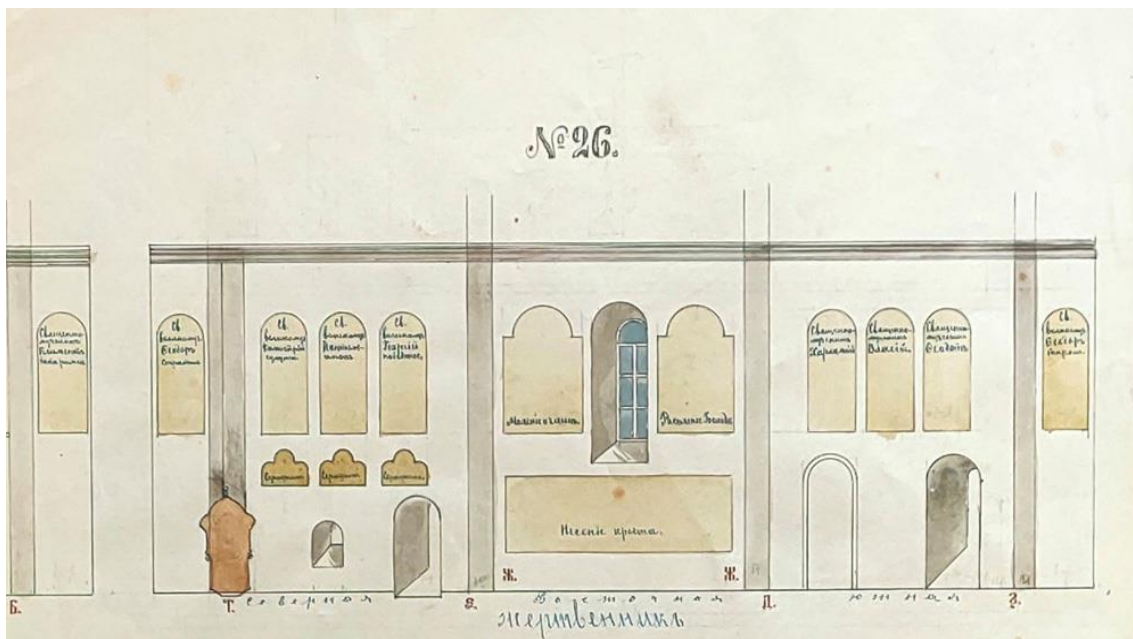
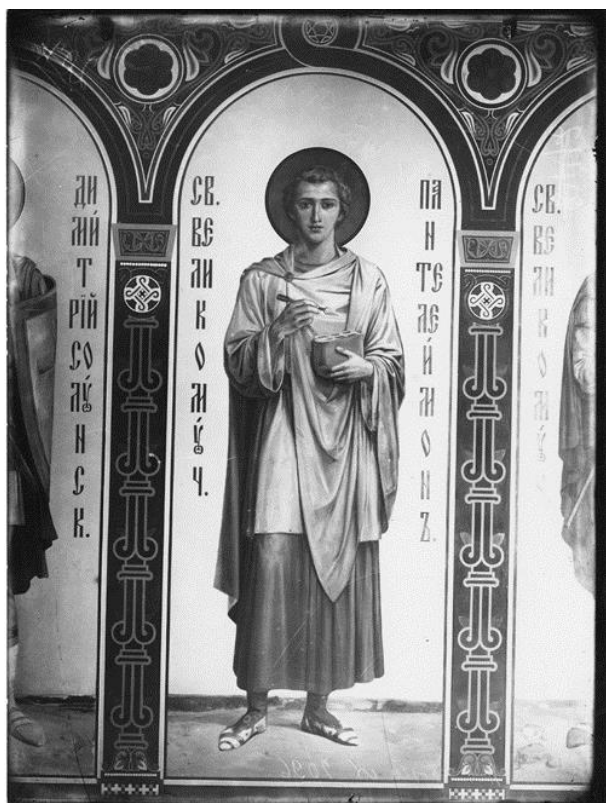

Рис. 3. А. А. Лаков. Сакральні композиції жертвенника (нижче карниза). Креслення головного вітара, жертвенника і дияконника нижче карниза. Фрагмент. 1905. Папір, мішана техніка

Рис. 4. В. П. Верещагін і художники. Несіння хреста. Розписи східної стіни жертвенника (нижче карниза) Великої церкви Києво-Печерської лаври. 1897–1900. Олія. Фото початку XX ст.

нижче вікна – «Несіння хреста» (рис. 4; це та інші наведені в статті фото сакральних композицій – з колекції НЗКПЛ); північна стіна – святі великомученики Димитрій Солунський, Пантелеймон, Георгій Переможець (на повний зріст; рис. 5, 6), а під ними – три зображення серафимів (у фігурних рамах); лопатка північного хрещатого стовпа – святий великомученик Федір Стратилат (на повний зріст); на південній стіні – священномученики Харлампій, Власій і Феодот (на повний зріст), лопатка південного хрещатого стовпа – святий великомученик Федір Тирон (на повний зріст).

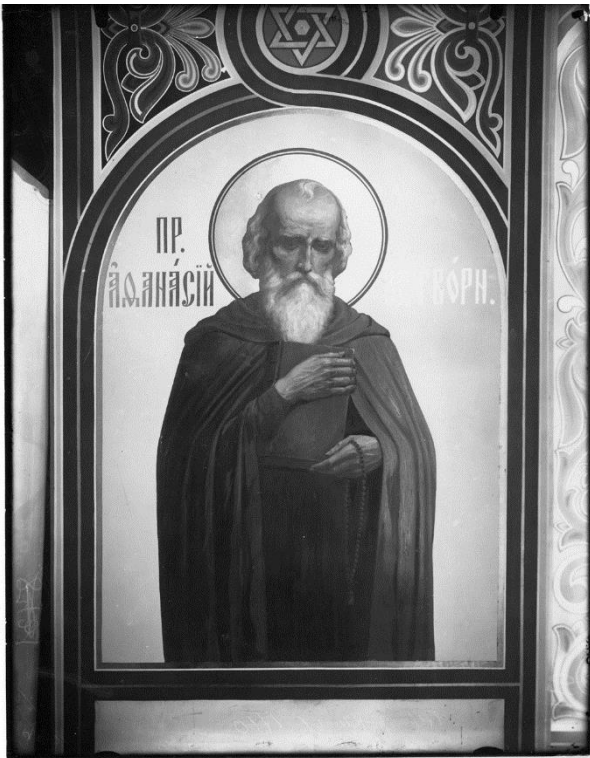
Рис. 5. В. П. Верещагін і художники. Святий великомученик Пантелеймон. Розписи північної стіни жертовника Великої церкви Києво-Печерської лаври. 1897–1900. Олія. Фото початку ХХ ст.

Зроблені А. Лаковим креслення дають змогу порівняти проектні розробки і фактично написані композиції. Такими, за проектом, мали бути розписи арок на хорах. «Арки на хорах, біля західної стіни (зображення лаврських преподобних) Перша арка. Ліворуч: Пимен Многоболящий, Никодим Проскурник, Лаврентій Затвірник. Праворуч: Сергій Послушливий, Іоанн Постник, Мартирій диякон. Друга арка. Ліворуч: Йосип Багатостраждальний, Даміан Цілитель, Анастасій ієродиякон.

Рис. 6. В. П. Верещагін і художники. Святий великомученик Георгій Переможець. Розписи північної стіни жертовника Великої церкви Києво-Печерської лаври. 1897–1900. Олія. Фото початку ХХ ст.

Праворуч: Захарія Постник; Лонгин, воротар Печерський; Афанасій Затвірник» [2, 203]. Реальна ж декорація арок на хорах дещо відрізнялась і була такою. Південна арка: преподобні Печерські Ахілла диякон, Меркурій пісник, Алексій затвірник, Мартирій затвірник (усі в круглих медальйонах), Афанасій затвірник (на повний зріст; рис. 7), а напроти нього – золочений кіот. Північна арка: преподобні Паїсій, Зинов пісник, Захарія пісник, Мардарій затвірник (усі в круглих медальйонах), Спиридон проскурник (на повний зріст), а напроти нього – золочений кіот [4, компартимент № 15]. Різниця у розташуванні зображень святих, у даному випадку преподобних Печерських, свідчить про те, що художники могли змінювати проектний задум, принаймні, у питанні місцезнаходження в храмі тієї чи іншої композиції. Тому реальну декорацію Великої церкви представляє саме альбом креслень А. Лакова.

Рис. 7. В. П. Верещагін і художники. Преподобний Афанасій затвірник. Розписи південної арки західних хорів Великої церкви Києво-Печерської лаври. 1897–1900. Олія. Фото початку ХХ ст.

Він є основою для визначення місцезнаходження композицій на фото або інших візуальних джерелах, яке залишалось під питанням. Скажімо, зображення на фотографіях і негативах із колекції НЗКПЛ «...св. великомучеників Димитрія Солунського (ескіз – КПЛ-Н-2157, стінопис – КПЛ-Н-802, КПЛ-Ф-3297, 3670), Пантелеймона (ескіз – КПЛ-Н-2157, стінопис – КПЛ-Н-271, 740, КПЛ-Ф-3331, 3332, 3333, 3712), Юрія (Георгія) Змієборця (ескіз – КПЛ-Н-2149, стінопис – КПЛ-Н-738, КПЛ-Ф-3292, 3664)...» [3, 155], як ми з'ясували вище за альбомом А. Лакова, були написані на північній стіні жертовника, а зображення «...священномучеників Харлампія (стінопис – КПЛ-Н-815, КПЛ-Ф-3700), Власія (ескіз – КПЛ-Н-2104, стінопис – КПЛ-Н-367), Феодота (ескіз – КПЛ-Н-2263, стінопис – КПЛ-Н-809)...» [3, 155–156] – на південній стіні жертовника [4, компартимент № 26]. Або ж одне з «...погрудних зображень у медальйонах... “Св. Єпіфаній і св. Андрій Юродивий”...» (стінопис – КПЛ-Н-727, КПЛ-Ф-3869, 3870, 3871) [3, 155] згідно з кресленням А. Лакова було написане на західній стіні західної частини хорів [4, компартимент № 15] (рис. 8).

Рис. 8. В. П. Верещагін і художники. Святий Єпіфаній і Андрій Юродивий. Розписи західної стіни західних хорів Великої церкви Києво-Печерської лаври. 1897–1900. Олія. Фото початку ХХ ст.

Дійсно, значення альбому А. Лакова для історії живопису Успенського собору, для уточнення локації зображень, зафіксованих на візуальних архівних джерелах, важко переоцінити. Він є достовірним документальним джерелом, яке дозволяє досягнути мистецький задум монументального живописного оздоблення Великої церкви Києво-Печерської Лаври.

Наукова новизна роботи. Введено в науковий обіг альбом креслень художника Андрія Лакова: «Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Лаков А. А. Альбом планів і детальних креслень внутрішності Великої церкви Києво-Печерської Лаври, з показанням місць розташування священних зображень. Папір, мішана техніка. 1905. 19 аркушів». На основі цього документу на прикладах виконано три дослідницькі завдання. Перше, зроблена реконструкція системи сакральних розписів компартимента храму. Друге, виявлено різницю проекту і реального стінопису. Третє, уточнено і визначено локацію низки композицій. Розкрито важливе теоретичне і практичне значення альбому як презентації фактичної системи сакральних композицій інтер'єра Великої церкви (Успенського собору) Києво-Печерської лаври 1897–1901 рр.

Висновки. Фактичну систему сакрального монументального живопису Великої церкви (Успенського собору) Києво-Печерської лаври кінця ХІХ – початку ХХ ст. представляє альбом креслень, складений художником Андрієм Лаковим (1905). Альбом дозволяє визначити локацію усіх композицій на архітектурних поверхнях. Він є свідченням, що художники частково змінили проект в аспекті місцезнаходження деяких композицій. Цей альбом надає можливість достовірної історичної реконструкції живописної декорації собору.

Література

1. Савенко А. И. Великая церковь Киево-Печерской лавры. Киев : Тип. И. Н. Кушнерева и Ко, 1901. 41 с.
2. Сіткарьова О. В. Розписи Успенського собору Києво-Печерської лаври, виконані художником В. П. Верещагіним. МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. 2018. Вип. 14. С. 192–207.
3. Яненко А. С., Батенко Н. М., Олексюк І. М. Монументальний живопис Великої Печерської церкви напередодні знищення 1941 р.: огляд візуальних джерел з колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Дев'ятнадцятої Міжнародної наукової конференції (26–28 травня 2021 р.) / Національний заповідник «Києво-Печерська лавра». Київ: Видавництво «Фенікс», 2021. С. 148–156.

4. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Лаков А. А. Альбом планів і детальних креслень внутрішності Великої церкви Києво-Печерської Лаври, з показанням місць розташування священних зображень. 1905. Папір, мішана техніка. 19 аркушів.

References

1. Savenko, A. I. (1901). Kyiv-Pechersk Lavra's Great Church. Kyiv: Tip. I. N. Kushnereva i Ko [in Russian].
2. Sitkarova, O. V. (2018). The artist V. P. Vereshchagin's Paintings in the Dormition Cathedral of the Kyiv-Pechersk Lavra. MIST: Mystetstvo, istoriia, suchasnist. 14, 192–207 [in Ukrainian].
3. Yanenko, A. S., & Batenko, N. M. & Oleksiuk, I. M (2021). Murals of the Great Pechersk Church on the eve of its destruction in 1941: the review of visual sources from the collection of the National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra". Proceedings of the 19th International Scientific and Practical Conference "Church – Science – Society: Issues of Interaction" / National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra". (pp. 148–156). Kyiv: Vydavnytstvo "Feniks" [in Ukrainian].
4. V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Lakov, A. A. (1905). The album of plans and detailed drawings the inside of the Kyiv-Pechersk Lavra's Great Church showing the locations of sacred images. Paper, mixed technique. 19 sheets.

*Стаття надійшла до редакції 14.07.2023
Отримано після доопрацювання 17.08.2023
Прийнято до друку 24.08.2023*